

UOT 82.342

Rəhilə SADIQOVA

AMEA Nizami Gəncəvi adına
Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin doktorantı
rehile.sadiqova_87@mail.ru

NAĞILIN İNSAN ŞÜURUNDA UZUNƏSRLİK HÖKMRANLIĞI

Açar sözlər: *nağıl, arxetip, psixoloji təsir, şüur, Karl Qustav Yung, nağıl terapiyası, Şəhrizad*

Key words: *fairy-tale, complex, psychological influence, consciousness, Carl Gustav Jung, fairy-tale therapy, Sherazade*

Ключевые слова: *сказка, архетип, психологическое влияние, сознание, Карл Густав Юнг, сказкотерапия, Шахерезада*

Giriş. Nədənsə, əksəriyyət düşünür ki, nağıllar yalnız uşaqlar üçündür. Lakin “1001 gecə nağılları” abidəsi və onun təsiri ilə yaranmış yüzlərlə əsər bir daha sübut edir ki, nağıl dinləməyin yaşı və zamanı yoxdur.

Nağıl hər bir insanın həyatında ilk ədəbi əsərdir. Uşaq vaxtı dinlənən nağıl həyatın müəyyən anlarında, müəyyən vəziyyətlərdə insanın davranışına təsir edə və hadisələrin gedişini müəyyənləşdirə bilər. İsveçrəli psixoloq K.Q.Yunqun fikrincə, nağıl – nisbətən qısaldılmış rəvayətin mücərrəd formasıdır. Məhz bu yolla hadisələri və tarixi bir şəxsdən digərinə ötürmək, daha yaxşı yadda saxlamaq olar. Demək olar ki, hər bir nağılda müəyyən problemlər və bu problemlərin həlli yolları təqdim olunur [4]. Nağıl öz sadəliyi sayəsində qeyri-iradi insan şüuruna daxil olur və burada istənilən çətin vəziyyətdən çıxmaq üçün müxtəlif yollar formalaşdırır. Çünki bu qədim ədəbi nümunələr bir çox nəsillərin həyat təcrübəsini özündə ehtiva edən xəzinədir.

Nağılların vəzifəsi təkcə sadə məişət vərdişlərinə yiyələnmək, ətraf aləmə sevgi aşılamaq, fantaziyanı inkişaf etdirmək, zəngin söz ehtiyatı yaratmaqdan ibarət deyil, nağıllar həm də qorxulara qalib gəlməyə, insanın fərdi keyfiyyətlərini dərk etməyə, xoşagəlməz hadisələrin qarşısını almağa, həyatı çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə yardımçı olur. İnsan nağılı dinləyərkən və ya oxuyarkən özünü qəhrəmanın yerinə qoyur, onun keçirdiyi hissləri keçirir, onunla bərabər həminki qorxulu, həyəcanlı anları yaşayır və başa düşür ki, pis hadisələr tez, ya da gec, onsuz da sona çatır.

Nağıl terapiyası psixoloji terapiya metodlarından biri kimi. Bu kiçik tədqiqat işimizdə biz şifahi xalq ədəbiyyatının bir qolu olan nağıla ədəbi janr kimi yanaşmağı deyil, əksinə, onun dinləyiciyə və oxucuya göstərdiyi təsiri, özündən sonra onda hansı izləri buraxdığını və nağılın psixologiya elmində tutduğu əhəmiyyətli yerini aydınlaşdırmağı qarşıya məqsəd qoymuşuq.

Zaman keçir, cəmiyyətlər, ənənələr, dövlətlər və dillər dəyişilir, lakin nağıllar köhnəlmiş, biz, əvvəlki kimi, övladımıza nağıl oxuyuruq. Bu ədəbi nümunələrin belə uzunömürlü olması onunla izah olunur ki, insanların əsas psixoloji problemləri – arxetipik mənəvi təzadları burada rəmzi şəkildə öz əksini tapıb.

XVII-XVIII əsrlərə kimi sehrli nağıllar təkcə uşaqlara yox, həm də böyüklərə danışılırdı. Bu ənənə indi də sivilizasiyadan kənarda qalmış cəmiyyətlərdə

davam edir. XVIII əsrdən etibarən isə nağıllara elmi maraq yaranmağa başladı. Artıq uşaqlıqdan hamının sevimli janrı olan nağıllardan təkcə ədəbi nümunə kimi deyil, həm də psixoloji terapiya vasitəsi kimi istifadə olunurdu. Nağıl terapiyası adlanan bu psixoloji müalicə üsulu insan davranışında və zəkasında yaranmış geriləmənin səbəbini üzə çıxarmağa və onu aradan qaldırmağa kömək edir. Ümumiyyətlə, nağıl terapiyası – qəbul olunmuş və müsbət nəticə verən terapiya növüdür. Bu terapiya növü daha çox azyaşlılarda “yaxşı və pis” məfhumlarını formalaşdırmağa, valideynlərinin sözünə qulaq asmaq və cəmiyyətdə özünü aparmaq qaydalarını təlqin etməyə yardımçı olur. Lakin böyüklərin də müalicəsində istifadə olunan bu metod özünü doğrultmuşdur. Nağıl terapiyasından Avropada və Rusiyada XX əsrin 80-ci illərindən müalicə məqsədilə istifadə olunmağa başladı. Halbuki X əsrdə meydana gəlmiş “1001 gecə nağılları” ilə tanış olduqda görürük ki, Şəhrizad bu metoddan istifadə edərək Şah Şəhriyarın daxili təlatümlərinə qalib gəlməsinə nail ola bilmişdi.

Nağıl terapiyası həyat çətinlikləri ilə mübarizə aparmaq yolunda bir vasitədir. Bu terapiya növü insana təsir yollarından biridir. Belə ki, nağıl vasitəsilə şəxsiyyətin formalaşmasına və ya formalaşmış şəxsiyyətdə yaranmış problemləri düzəltməyə nail olmaq mümkündür. Buna görə də bu cür müalicə metodu yaş həddi tanımır.

Nağıl terapiyasının müxtəlif istiqamətləri var: 1) Nağılların köməyi ilə insan öz şüurunda bu və ya digər məsələnin həlli üçün modellər hazırlayır. Çünki nağıllarda müəyyən problemləri və bu problemin bir sıra effektiv həll yollarını aydın şəkildə görmək olur. Beləliklə də dinləyici və ya oxucu real həyatda rastlaşdığı çətin vəziyyətdən çıxmaq üçün ən müvafiq çıxış yolunu seçmək imkanı əldə edir. 2) Nağılların köməyi ilə yaşlı nəsil gənc nəsllə öz təcrübələrini ötürür, əxlaq normalarını, yaxşını pisdən ayırmağı öyrədir. Yeri gəlmişkən onu da qeyd etmək ki, Azərbaycan dilində istifadə olunan “nağıl” sözü ərəb dilindəki “naqalə”, yəni nəql etmək, ötürmək feilindən düzəlmiş “naqıl” kəlməsidir ki, mənası “ötürən” deməkdir. 3) İnsanın daxili ziddiyyətlərini üzə çıxarmağa və nağıl vasitəsilə bu ziddiyyətlər haqda daha dərinlən düşünməyə yardımçı olur. Danışılan nağıl dinləyicinin qəlbinə toxuna bilibsə, deməli, düzgün terapiya üsulu seçilib və həmin şəxs artıq onu narahat edən qarışıqlıqdan xilas olmağa başlayıb.

Nağıl terapiyasını insan psixologiyasının “sağaldılmasında” başlanğıc mexanizm hesab etmək olar. Yeni nağıl qoşmaq və ya nağılı davam etdirmək imkanı dinləyiciyə düşüncəsində yaratdığı vəziyyətdən çıxmaq üçün sağlam şəxsiyyət formalaşdırmağa şərait yaradır. Terapiya, müalicə üçün nəzərdə tutulmuş nağıl müəyyən bir məsələ ətrafında mərkəzləşir. Təbii ki, eyni bir nağıl daxilində bütün problemlərə toxunmaq həm uzunçuluğa yol verər, həm də dinləyicini yorar. “Min bir gecə nağılları”nın timsalında bir daha bunun şahidi oluruq. Belə ki, tədrisən, bir nağıldan o birinə ustalıqla keçərək, yeni-yeni mövzular tapan və bu mövzuların köməyi ilə insanın mənfi keyfiyyətlərini tənqid, müsbət keyfiyyətlərini isə təqdir edən Şəhrizad da öz dinləyicisinin diqqətini məharətlə cəlb etməyi bacarırdı. Onun məqsədi təkcə diqqət cəlb edərək vaxtı uzatmaq deyildi; çünki mövzu seçimi ilə bərabər, danışılan nağıla sərf olunan vaxt da çox önəmlidir. Əks halda yorulan dinləyici nağılı sona qədər dinləməkdən imtina edər və terapiya uğursuz alınar. Şəhrizad eyni zamanda danışdığı nağılların təsiri ilə Şəhriyarın aldığı psixoloji travmanı

sağaltmaq, onun mənəvi yaralarını sarımaq və bir daha yaralanmamaq üçün onda möhkəm xarakter, özünəinam formalaşdırmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. Bu yolu seçməklə əsərin xanım qəhrəmanı məharətlə öz istəyinə çata bilmişdi.

Nağılın psixoloji məzmunu. Nağıl janrının məşhur tədqiqatçılarından biri olan psixoterapevt D.Y.Sokolov özünün “Skazki i skazkoterapiya” əsərində qeyd edir ki, nağılın necə yaranması deyil, onun müasir insanın psixologiyasına birbaşa təsir edə biləcək amillərin, o cümlədən, heç bir dinlə bağlı olmayan mifləri, şifrlənmiş ayinləri və tarixi hadisələri özündə ehtiva edib-etməməsi məsələsi tədqiqatçını daha çox maraqlandırır [3]. Bundan başqa, müəllif bildirir ki, əgər nağıl hər hansı bir psixoloji məzmun daşımasaydı, bir-birindən kəskin fərqlənən müxtəlif mədəniyyətlərdə öz varlığını necə qoruyub saxlaya bilərdi? Eyni zamanda nağılın yarandığı dövrlə hazırkı dövr arasında da istər dil, istər siyasi quruluş, istərsə də ənənələr baxımından hədsiz fərqlər var və əgər psixoloji amil olmasaydı, bu dövrlər arasındakı bağlılığı izah etmək çətin olardı. Həqiqətən də real həyat divarlarının arxasından başlayan nağıl dünyası insan təfəkkürünə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edə bilər. Uşaqlar özünü nağıl qəhrəmanının yerinə qoyaraq onları təqlid edir, yeniyetmələr nağıllar vasitəsilə gələcəyə ümidlə baxmağı öyrənir, böyükələr isə daha çox nağıldan hasil olunan nəticələrə diqqət yetirir.

Mariya Luiza fon Frantsın fikrincə, sehrli nağıllar bilavasitə kollektiv şüursuzluğun psixi proseslərini əks etdirir [7]. Elə buna görə də nağıl elmi tədqiqat üçün daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. K.Q.Yunq bildirir ki, kollektiv şüursuzluq anadangəlmə psixoloji strukturdur və özündə bir nəsildən digərinə şüursuz şəkildə ötürülən insan təcrübəsini ehtiva edir. Məşhur alim bu prosesdə heç bir bioloji faktorun rol oynamadığını göstərmişdir. Yunqun özünün dediyi kimi, kollektiv şüursuzluğun əsasında hər bir fərdin beyin strukturunda yaranan insan təkamülünün ruhi səltənəti durur [4]. Belə olan təqdirdə kollektiv şüursuzluğun məzmununa bütün insanlığın səltənəti aid olur. Kollektiv şüursuzluğun ən mükəmməl təzahürü miflər, nağıllardır. Karl Yunq göstərir ki, ən çətin vəziyyətlərdə belə insan hər şeydən əlini üzərsə də, yenə tutunacağı bir nöqtə olur ki, bu da onun dəyərləri, mifləri, tarixi qəhrəmanlarıdır; insan keçmişə dönərək qəhrəmanlarına oxşamağa çalışır. Şüuraltı təmsil edilən qəhrəmanı isə Yunq “arxetip” adlandırır.

Ümumiləşmiş nağıl obrazları özündə müxtəlif arxetipləri ehtiva edir. Bu arxetiplərin məqsədi şüuraltı materialı şüura çağıraraq onun dəyişməsinə nail olmaqdır. K.Q.Yunq bu inkişaf və dəyişmə prosesini fərdiləşmə prosesi adlandırır.

Ümumiyyətlə, nağıllar psixoloji hadisələrin dramatik təsvirləridir. Buradakı arxetiplər insanın da özünü içində hiss etdiyi vəziyyətlərin, hadisələrin yaranmasına xidmət edir. Nağıllarda tez-tez rast gəlinən metaforlar, xülyalar, sehrli çevrilişlər dinləyicidə müxtəlif emosiyalar yaradır: qəzəb, sevinc, təəccüb, heyranlıq, hiddət, qorxu, təəssüf və s. İnsanın daxili çətinlikləri tez-tez nağıllarda öz əksini tapır: nağıl qəhrəmanı məqsədə gedən yolda bir çox maneələri dəf edir, gözəl qız heç vaxt ümidini itirmir və tez, ya da gec əsarətdən azad olur, cadugər çətinə düşəndə qəhrəmana kömək edir və s. Buna görə də nağıllar vasitəsilə aparılan psixoloji məşqlər təkcə uşaqlar üçün deyil, böyükələr üçün də müsbət nəticələr verir. Çünki nağıllar insanın öz uşaqlığına qayıdaraq, oradan

böyüklərin dünyasına, bizə yaxşı tanış olan nağıllarda əks olunmuş həyatı problemlərə başqa yöndən nəzər salmağa yardımçı olur. Demək olar ki, nağıllar uşağı gələcəyə aparır, böyükleri isə uşaqlıq illərinə qaytarır. Beləliklə də buraxdığı səhvləri, etdiyi yanlış hərəkətləri aydın görə bilməkdən ötrü böyükler üçün bir imkan yaranır.

Nağılın psixoloji təsirindən danışarkən hər bir insanın daxilində olan “mən” ilə nağıl qəhrəmanı arasındakı uyğunluğu və bağlılığı da nəzərdən qaçırmamaq lazımdır. Bu, əsasən, Yunqun təhlil psixologiyasının əsas istiqamətini təşkil edir. Nağılda əks olunmuş qəhrəmanları insanın daxili aləmində baş verən proseslərin təzahürü kimi başa düşmək olar: şahzadə oğlan – idrak, şahzadə qız – qadın başlanğıcının rəmzi, qoca məsləhətçi – insanın müdrikliyi, əjdaha – kor qəzəbi və s. ifadə edir.

Nağıl və miflərdəki kişi və qadın arxetiplərini araşdıran C.Şinoda Bolenin fikrincə, mifik obrazlar real həyatda mütləq şəkildə öz əksini tapır və onlar insanın bu və ya digər həyat hadisəsinə bildirdiyi münasibətin təəcəssümüdür. Həqiqətən də insan nağılın təsiri ilə hansısa qənaətə gəlir, özü üçün müəyyən nəticələr çıxarır və “1001 gecə nağılları”nın qəhrəmanı Şah Şəhriyarın da timsalında gördüyümüz kimi, yaxşılığa doğru dəyişilə bilir. Nağılın sonunda qəhrəmanın öz əvvəlki vəziyyətindən xeyli fərqlənib, daha güclü xarakter kəsb etməsi isə qəhrəmanın dəyişməsi adlanır.

Ümumiyyətlə, hər bir nağılın müəyyən psixoloji məzmunu malik olması onu təsirli etdiyi kimi, müəyyən bir süjet xəttinə malik olması da onu yadda qalınan edir. Məsələn, uzun-uzadı ibrətamiz söhbət dinləyicini yora bildiyi halda, həm də unudula bilir. Lakin süjetli nağıl asanlıqla hafizəyə həkk olunur və qəhrəmanın nümunəvi hərəkətləri təqdir olunaraq, dinləyiciyə təlqin edilir, sanki şüuruna yeridilir. İstər böyük insana, istərsə də azyaşlıya nəsihət verilən zaman həmişə kiçik də olsa bir əhvalat, ya da hər hansı bir nağıl danışılır, yaxud ondan sitat gətirilir və beləliklə, yığcam məzmun və sadə süjetlə psixoloji təsir göstərilir ki, bununla da nəsihət yadda qalan olur. Biz müqəddəs Qurani-Kərimdə öz əksini tapmış dini rəvayətlərdə, qissələrdə (qissə – ərəb dilində nağıl deməkdir) də bunun şahidi oluruq. Hər hansı bir ibrətamiz hadisə nəql edilir, bu yolla dinləyiciyə və ya oxucuya nəsihət verilir, düzgün yol göstərilir. Buradan belə bir qənaət hasil olur ki, nağılın insan şüuruna təsir göstərməsində psixoloji məzmun böyük rol oynadığı kimi, süjetin də bu məsələdə əhəmiyyətli payı vardır. Pərakəndə şəkildə deyilmiş bir neçə ibrətamiz cümlədənə, həmin fikri özündə ehtiva edən hadisələri ardıcıl şəkildə, səbəb və nəticəsini dinləyiciyə göstərməklə süjetli şəkildə təqdim etmək daha effektivdir və müsbət nəticə verir.

Nəticə. Yuxarıda qeyd olunanlardan belə bir nəticə hasil olur ki, nağıl bir janr olaraq bütün xalqların ədəbiyyatında əhəmiyyətli yer tutduğu kimi, psixologiya elmində də özünəməxsus mövqeyə sahibdir. Müasir dövrdə belə öz aktuallığını qoruyub saxlayan nağılların istifadə dairəsi genişlənməmiş, artıq təkcə uşaqları sakitləşdirmək, onların diqqətini cəlb etmək məqsədilə deyil, həm də müsbət nəticə verən psixoloji terapiya vasitəsi kimi geniş istifadə olunmağa başlamışdır. Kökü çox qədim dövrlərə gedib çıxsada, müasir psixologiya elminə son dövrlərdə daxil olan bu terapiya üsulunun tətbiqi zamanı yeni uydurulan nağıllarla bərabər, zamanın süzgəcindən keçmiş, yaddaşlara həkk olunmuş nağılların da istifadəsi insan ruhunun “sağaldılmasında” öz effektiv təsirini göstə-

rir. Bu nağıllar təkcə insanın xəyal dünyasını genişləndirmir, həm də hadisələrə kənardan baxaraq düzgün analiz aparmağa, doğru nəticələr çıxarmağa yardımçı olur. Məhz bu səbəbdən nağıl janrı istər ədəbiyyat, istərsə də psixologiya sahəsində öz aktuallığını qoruyub saxlayacaqdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Владимир Пропп. Исторические корни волшебной сказки. Лабиринт, 2004.
2. Джин Шинода Болен. Психология и Дао. Москва, 2001.
3. Дмитрий Соколов. Сказки и сказкотерапия. Институт психотерапии, 2005.
4. Карл Густав Юнг. Психологические типы. Москва, 1921.
5. Карл Густав Юнг. Душа и миф: шесть архетипов /Пер. с англ. - К.: Государственная библиотека Украины для юношества, 1996.
6. Кларисса Пинкола Эстес. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях. София, 2005.
7. Мария-Луиза фон Франц. Психология сказки. Толкование волшебных сказок. БСК, 2004.
8. Тысяча и одна ночь. Избранные сказки. Москва, 1956.

Rahila Sadigova

Centuries-old reign of fairy-tales over human consciousness

S u m m a r y

This article discusses one of the directions of oral folk art – a fairy tale, a literary genre, but rather, as a task to identify the effect of a fairy-tale on the reader and listener, the impression left behind, also to determine the important role of the fairy-tale in psychological science. Each fairy-tale bears a certain psychological effect; it is for this reason that it managed to preserve its originality in different cultures distinctive from each other. The fairy-tales have found their symbolic reflections, the main human problems – archetypal spiritual contradictions and values.

Рахила Садыгова

Многовековое царствование сказки над сознанием человека

Р е з ю м е

В этой статье рассматривается одно из направлений устного народного творчества – сказка никак литературный жанр, а напротив, главной задачей является разъяснение влияния, оказываемого сказкой на читателя и слушателя, оставленного после себя впечатления, а также определение важной роли сказки в психологической науке.

Каждая сказка обладает определённым психологическим влиянием, именно по этой причине ей удалось сохранить свою самобытность в разных культурах, резко отличающихся друг от друга. В сказках нашли свои символические отражения главные человеческие проблемы – архетипические духовные противоречия.